

A Nagyatádi-féle földreform Jász-Nagykun-Szolnok megyében*

A földreform eszméje Magyarországon az 1848-as jobbágyfelszabadítás óta a magyar parasztság egyik legjelentékenyebb, legkiemelkedőbb – eleinte csak rejtett formában megjelenő, de később állandóan visszatérő és felszínre törő – törekvése volt. A kiegyezés után e mozgalmak – az agrárszocialista megmozdulásokkal bővülve – mind határozottabban követelték jussukat: a földet. Még erőteljesebb eszközökkel, egyre szervezettebben tört felszínre ez a mozgalom a XX. század első évtizedeiben, mikor már befolyással voltak az országban felszínre törő politikai válságokra is.

A földkérdésről szó volt az első világháború alatt is, amikor – figyelembe véve a katonai szolgálatot teljesítő parasztnak vágyát a föld után – biztatásul minden vitézségi érem tulajdonosának – földhöz juttatást helyeztek kilátásba. Ez a probléma foglalkoztatta a parasztságot az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után is, de ez jelentkezik már 1918 novemberében az országiszerte kirobbanó parasztmozgalmak alakjában is. Károlyi Mihály és kormánya igyekezett e mozgalmakat lecsillapítani, amikor Búza Barna hirdette meg földreformját. Ennek a földreformnak kritikájaként azonban 1919 tavaszán ismét parasztmozgalmak robbantak ki az országban.

A földkérdést tehát Magyarországon sohasem sikerült nyugvópontra juttatni. Ennek az a magyarázata, hogy az országban igazságtalanok voltak a birtokviszonyok, az agrárproletárok, törpe- és kisbirtokosok életviszonyai pedig alacsonyok voltak. Olyan nagy volt a parasztság nyomora, elkeseredése, hogy már 1920-ban megszületett egy „látszatföldreform”, amely – a törvény megfogalmazása szerint – a parasztság helyzetén volt hivatva segíteni. E földreform történetét, annak országos eredményekkel egyező, illetve attól eltérő vonásait, ellentmondásait kísérli meg e dolgozat elemezni Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei példák alapján.

A földbirtokviszonyok megoldását célzó kormányzati intézkedések

A földbirtok igazságosabb megoszlása Magyarországon 1890 és 1920 között állandóan napirenden volt, azonban az első világháború előtti idők még nem érlelték meg annyira ezt a kérdést, hogy kormányzati szinten a mélyebbreható földbirtokreform keresztülvételére gondolni lehetett volna. Az első világháború alatt azonban már történt intézkedés, mégpedig 1917. december 16-tól. Ekkor látott napvilágot az a rendelkezés, amely szerint azokat a földbirtokokat, amelyek eladásra kerülnek, az állam átveszi és földbirtokpolitikai célokra fordítja.¹ A háború befejezése után pedig már elodázhatatlannak látszott egy korszerű földbirtokreform megalkotása.

A háború befejezése után a Károlyi-kormány 1918. november 14-én kihirdetett rendelete,² majd a Búza Barna-féle földreform – a XVIII. néptörvény – a földművelő nép földhöz juttatásáról,³ utána a Magyar Tanácsköztársaság földdel kapcsolatos rendelkezései igyekeztek segíteni a földműves nép igazságtalan állapotán, de igen kevés sikerrel.

Ezt követően az ország keleti részének román megszállása miatt akadályokba ütközött mezőgazdasági viszonyainak átfogó rendezése, de az 1920. február 16-án megalakult nemzetgyűlés programjának már kiemelkedő feladata volt a földbirtokreform megalkotása és végrehajtása.

Az első intézkedés 1919 októberében történt, mikor is a mezőgazdasági ingatlanok forgalmát kormányrendelet útján szabályozták.⁴ Ez a szabályozás lényegileg a háború alatt

*Lásd még *Tolnay Gábor*: Az 1920-as évek földreformja Szolnok megyében. ZOUNK 2. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. Szerk: *Dr. Botka János*. 1989. 133–175. old.

¹A 4950/1917. ME. sz. rendelet és a hozzá kapcsolódó szakminisztériumi rendelkezések. Belügyi Közlöny, 1918. 1. sz.

²5300/1918. ME. sz. rendelet a kisbirtokok szaporításának ideiglenes elősegítésére. Belügyi Közlöny, 1918. 1636. old.

³Belügyi Közlöny, 1919. 383. old.

⁴5200/1919. ME. sz. rendelet az ingatlanok forgalmának ideiglenes szabályozásáról és a 85 800/1919. FM és IM sz. rendelet ennek végrehajtásáról. Belügyi Közlöny, 1919. 1440. és 1502. old.

kiadott ingatlanforgalmi rendelet szellemében történt akként, hogy az ingatlanelidegenítések és haszonbérbe adások érvényét hatósági hozzájárulástól tették függővé. Egyben felhatalmazták a földművelésügyi minisztert arra, hogy indokolt esetben az eladásra vagy bérbeadásra kerülő ingatlanokat átvehesse, és azokat ráutalt hadi-rokkantaknak, földnélkülieknek és általában kis gazdasággal rendelkezőknek juttathassa.

1920 tavaszán további kormányintézkedések történtek a föld nélküli lakosság szélesebb rétegeinek földhöz juttatására. Bizonyos előfeltételek megléte esetén bármely nagybirtokos vagy nagyhaszonbérlo hatóságilag kötelezhető volt arra, hogy a földmunkásoknak és hadi-rokkantaknak kishaszonbérleteket vagy részes művelésű földeket egy gazdasági év tartamára méltányos feltételek mellett engedjen át.⁵ Hasonló intézkedést tartalmazó kormányrendelet került kiadásra a kiscgazdák és földmunkások állatainak legeltetéséhez szükséges legelőterület biztosítása érdekében is.⁶

Mindkét kormányrendelet célja az volt, hogy addig is, amíg a földbirtokreform kérdése törvényhozásilag is megoldást nyerhet, a legsürgősebb esetekben és a legjobban rászoruló föld nélküli földműveseknek gyorsan lehessen segíteni. Ennek érdekében – a már megjelent jogszabályok végrehajtási utasításainak késése miatt – e két kormányrendelet hatályát az 1920/1921. gazdasági évre meghosszabbították.

Ezeket a kormányrendeleteket sorrendben követte a törvényhozás részéről az 1920. évi XXIX. törvénycikk, amely a halasztást nem tűrő sürgős esetekben felhatalmazta a földművelésügyi minisztert házhelyek kijelölésére és kishaszonbérletek alakítására.⁷ E törvény alapján lehetővé vált 600 □-öt meg nem haladó házhelyek, illetve két kh-at meg nem haladó kishaszonbérletek szerzése.

A házhelyekhez juttathatók névsorát a községi képviselő-testület állapította meg a következő sorrendben: hadi-rokkantak, hadiözvegyek, hadiárvak, mezőgazdasági férfi munkások vagy törpebirtokosok, végül tisztességes keresetet folytató más egyének, ha házuk vagy házépítésre alkalmas ingatlanuk nincs.

A hatósági jóváhagyást nem nyert haszonbérleteket a földművelésügyi miniszternek bizonyos esetekben joga volt kishaszonbérletek alakítása céljából átvenni. Amennyiben ilyen módon elegendő föld e célra rendelkezésre nem állt, bármely nagybirtokos vagy nagyhaszonbérlo annak átengedésére kötelezhető volt olyan korlátozással, hogy a kihasított terület a további okszerű gazdálkodást ne gátolja.

A nép szélesebb rétegeinek földhöz juttatását célzó intézkedések záróköve a földbirtok helyesebb megosztását szabályozó 1920. évi XXXVI. törvénycikk volt,⁸ amely mélyebbre ható intézkedéseivel szándékozta lehetővé tenni azon aránytalanságok megszüntetését, amelyek a birtok megosztása terén Magyarországban, annak egyes vidékein megmutakoztak. Habár elsősorban és különösen kis egzisztenciák (hadi-rokkantak, földnélküliek) földhöz juttatására irányult, ezt oly módon kívánta keresztülvinni, hogy a tőkés mezőgazdasági termelés érdekeinek általában megfelelő birtoktípusokat – nagy-, közép-, kis- és törpebirtokok – továbbra is fenn kívánta tartani, de a szociális érdekeknek inkább megfelelő arányokban. Ezért hatékony rendelkezésekkel kívánta az olyan földszerzést előmozdítani, akik a földet megművelni képesek és hajlandók is, de eddig önhibájukon kívül földhöz nem juthattak.

A törvény főbb elvei a következők:

1. Egyéni jogcímen senki sem követelheti, hogy neki földet juttassanak. A földhöz juttatásnál mindig a közérdekű földbirtok-politikai célokat veszik figyelembe.

2. A földhöz juttathatók sorrendje: hadi-rokkantak, hadiözvegyek, hadiárvak, önállóan kereső föld nélküli mezőgazdasági munkások, törpebirtokosok, föld nélküli közszolgálati alkalmazottak, katonák, föld nélküli kisiparosok, illetőleg ipari munkások.

3. Az állam a fenti célra szükséges területeket szabadkézből való vásárlás, árverésen való vásárlás és az államot illető elővásárlási jog gyakorlása és végül megváltás útján szerzi meg.

⁵2493/1920. ME. sz. rendelet a mezőgazdasági termelés biztosítása érdekében. Belügyi Közlöny, 1920. 506–510. old.

⁶3120/1920. ME. sz. rendelet a kiscgazdák és földmunkások állatainak legeltetéséhez szükséges legelőterület biztosítása tárgyában. Belügyi Közlöny, 1920. 602–603. old.

⁷Az 1920. évi törvények gyűjteménye. Bp., 1920. 293–295. old.

⁸Uo. 446–536. old.

Megváltás útján elsősorban a háború alatt szerzett ingatlanok vehetők igénybe, azután a háború előtti 50 év alatt szerzett ingatlanok, végül bármely nagybirtok, addig a határig, amíg az az okszerű gazdálkodást nem gátolja.

4. Megváltás esetében a vételárát elsősorban a felek szabad megegyezésére bízta a rendelet. Amennyiben nem tudnának megegyezni, a vételár nagyságát külön e célra szervezett bíróság állapítja meg.

Egyik alapelve a törvénynek, hogy a megváltást szenvedő ingatlantulajdonost teljes mértékben kártalanítani kell, elsősorban készpénzben, másodsorban kötvényekben (járadékkötvényekben), esetleg a megváltási ár megállapítása 10 évnél rendszerint nem hosszabb időtartamra el is halasztható, mely esetben a közbeeső időtartamon át a tulajdonosnak megfelelő haszonbért vagy évjáradékot kell fizetni.

5. Bizonyos esetekben az államnak jogában áll a nagyobb haszonbérleteket is átvenni, amelyeket azután kishaszonbérletekre aprózva olyanoknak adja ki, akiket a törvény földhöz kíván juttatni.

6. Gondoskodik a családi otthon védelméről úgy, hogy az a törvény alapján szerzett ingatlanokat a törvény különös oltalma alá helyezi. A családi birtok ellen vezethető végrehajtás eseteit ugyanis a törvény a legszűkebb korlátok közé szorítja. Ezenkívül az ilyen birtokok rendszerint 10 éven belül nem idegeníthetők el és meg nem terhelhetők.

7. A törvény a járadéktelek jogintézményének bevezetése által lehetővé teszi azt, hogy tökeszegény emberek is ingatlanhoz juthassanak.

8. Említésre méltó intézkedése a törvénynek az is, hogy a birtokfeldarabolást állami ellenőrzés alá helyezte, nehogy a lakosságnak egyes vidékeken megnyilvánuló földéhségét úzérkedésre használhassák ki.

9. A földbirtokreform végrehajtását a törvényhozás az e célra felállított Országos Földbirtokrendező Bíróság hatáskörébe utalta, amelynek független működését intézményes garanciákkal biztosította.

Ebbe a rendszerbe tartozott az ún. vagyonválsági törvény is, az 1921. évi XLI. törvénycikk,¹⁰ amely az ingatlanok, a felszerelési tárgyak, az áruraktárak, az ipari üzemek és egyéb jóságok után leróvándó vagyonválság megállapítását szabályozta, amit II. vagyonválsági törvénynek is neveztek. Egyébként a vagyonválság az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szedett, egyszeri súlyos vagyonadó volt, a meglévő vagyon meghatározott hányadának készpénzben vagy természetben való beszolgáltatási kényszere. Az 1921. évi XV., XXVI. és XLX. törvénycikkkel rendeltek el vagyonválságot, de a közbejött pénzromlás következtében csak részben – pl. ezer holdnál nagyobb földbirtokok esetében – hajtották végre. „...Az a meggyőződése – mondta Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter Kaposvárott –, hogy a földreform megakad és csak papíron lesz meg, ha a vagyonválságot gyorsan elé nem fogjuk”.¹¹

Az ún. „földbirtokreform-novella”, az 1924. évi VII. törvénycikk elfogadását igen nagy vita előzte meg, amelynek élén az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (a továbbiakban: OMGE) állt. Végül, amikor elfogadták, a következő új gondolatokat juttatta érvényre a földbirtokreform végrehajtásában:

1. A házhelyhez és földhöz juttathatók körét a nem önállóan kereső, vagy nem önjögű jelentkezőkre is kiterjesztette, és ezzel megszüntette azt az igazságtalanságot, amely addig lehetetlenné tette, hogy háborút járt, nős, családost, de szüleikkel – legtöbbször éppen a lakáshiány miatt – közös háztartásban élő fiatalok is házhelyet és földet szerezhessenek.

2. Fontos újítás volt az, hogy a földreform következtében állásukat veszített gazdasági cselédek is földhöz juttathatók lettek.

3. A novella lehetővé teszi a kellő vagyoni erővel rendelkező kisbérloknak is az önálló családi birtok szerzését, ha bérleteik megszűnnek, vagy ha azokat nem kívánják megtartani.

4. Az elsősorban földhöz juttathatók kielégítése után a megváltásnál feleslegesként fennmaradó területekből olyan kisbirtokok megerősítésére is sor kerülhet, akik kellő felszereléssel rendelkeznek és a vételárnak legalább felét előre lefizetik, a hátralékot pedig tíz év alatt törlesztik.

⁹Országos Levéltár (a továbbiakban OL) K-184. 2269. csomó, 1920-29-65 200 109.959/1920.

¹⁰Rendeleték tára 1925. 1528. old.

¹¹Kanyar József: Somogy megye agrártársadalma az első földreformtól a szocialista mezőgazdaságig (1920-1949). Akadémiai, Bp., 1980. 89. old.

5. Elrendeli a novella, hogy a földhöz juttatandókat lehetőleg a községek közelében lévő területekből kell kielégíteni.

6. Az elővásárlási jogot bizonyos esetekben kiterjeszti a községek belterületén fekvő ingatlanokra is, és a földművelésügyi miniszternek szélesebb hatáskört biztosít az elővásárlási jog gyakorlása terén.

7. A kulturális célt szolgáló alapok, alapítványok és tanítórendek birtokainak szükséges igénybevétele a novella szerint – lehetőleg – nem megváltás, hanem hosszú lejáratú kishaszonbérletek útján történik.

8. A vagyonváltságba felajánlott földeken gazdálkodó kishaszonbérlok érdekeit az eddiginél hatékonyabban igyekszik a novella megvédeni azzal, hogy a felajánlás elfogadását – bizonyos keretek között – a kishaszonbérloktől teszi függővé.

9. A megváltási ár megállapítását illetően pedig a háborús szerzeményű és a háborút megelőző 50 éven belül gazdát cserélt ingatlanoknál annyiban tér el a teljes kárpótlás elvétől, hogy nem a valóságos értéket veszi alapul, hanem olyan ár megállapítását írja elő, hogy amellet „a megváltást szenvedő a megváltás következtében nyereséghez egyáltalán ne jusson”.

10. A novella nagy fontosságot tulajdonít a járadékirtokok alakításának.

11. A kedvezőtlen tapasztalatokon okulva a novella kötelességévé teszi a földművelésügyi miniszternek, hogy gondoskodik a földhözjuttatottak gazdálkodásának ellenőrzéséről és a juttatott földekkel való esetleges üzérkedés megakadályozásáról.

12. Részben módosítja a kishaszonbérletek alakítására vonatkozó rendelkezéseket is.

13. Pótolni igyekszik az alaptörvénynek azt a hiányát, amely a telepítés kérdésének teljes elhanyagolásában jelentkezett.

14. Végül fontos újítás volt, hogy a novella a földreformmal összefüggő anyagi kérdések rendezését a kevésbé rugalmas vegyes bíróságok helyett az Országos Földbirtokrendező Bíróság (OFB) hatáskörébe utalta.¹²

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye a földreform befejezése után

A jászkun redemptus terület a megye területének csaknem 44%-át foglalta el. Ez a földreform végrehajtása során döntő különbséget jelentett. Ennek oka alapvetően az, hogy a jászkun kerületek egészségesebb birtokszerkezete egyszerűen nem tette szükségessé – de nem is engedte (!) – a nagyarányú földjuttatást. A Jászság és a Nagykunság redemptus övezetei a szabad paraszti fejlődés útjának lehetőségeit, vonásait hordozták, a nem redemptus övezet – földrajzilag Mezőtúr és Szolnok városok és a három tiszai járás – az agrárnépesség és földbirtokmegoszlás tekintetében a nagybirtok és a tőkés bérlet gazdasági hatalmának állandó fokozását juttatták kifejezésre. Véleményem szerint a Nagyatádi-féle földreform végrehajtása ezeket a redemptus övezetekben meginduló tőkés fejlődést segítették inkább.¹³

A vármegyei gazdasági felügyelő 1931. március 4-én kelt jelentésében írja le a régen várt mondatot, hogy „...a vármegye területén a földbirtok-rendezési eljárás teljesen befejezést nyert...”¹⁴

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye birtokmegoszlásában már az első világháború előtt is túlsúlyban voltak a szélsőséges kategóriák. Az I. világháború után ez a helyzet csak rosszabbodott. Az egyik oldalra a teljesen nincstelen agrárproletárok tömege és a sok életképtelen gazdaság, a másik oldalon a kevés számú, de csökkenő területű nagybirtok uralkodott. Ezt bizonyos mértékig kiegyenlítette a redemptio, de ez magán a kizsákmányolás tényén nem változtatott. A redemptus falvakban, városokban a zömmel 100–300 kh-os parasztagazdaságok fennhatóságát nyögték a nincstelének.

Ezen kellett volna segítenie a földreformnak. Amde:

¹²Mészáros Károly: A Nagyatádi-féle földreformtörvények megalkotása. Agrártörténeti Szemle 1978. 3–4. sz. 481–525. és 1979. 1–2. sz. 40–94. old.

¹³Kiss József: A tőkés agrárfejlődés foka és néhány vonása Szolnok megyében a millennium évtizedében. Századok, 1962. 93–95. old.

¹⁴OL K-184 33 865/1931.

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye a földreform befejezése után

A gazdaságok birtokkategóriái	A gazdaságok			
	száma (db)	%	ter. (kh)	%
0-5 kh				
1 kh alatt szántóföld nélkül	16 409	18,0	4 426	0,5
1 kh alatt szántófölddel	14 866	16,2	6 932	0,8
1-5 kh	32 262	35,3	80 812	8,9
5-100 kh				
5-50 kh	25 358	27,8	376 739	41,5
50-100 kh	1 428	1,6	95 703	10,5
100-1000 kh				
100-500 kh	789	0,9	157 381	17,3
500-1000 kh	96	0,1	66 372	7,3
1000 kh	54	0,1	119 603	13,2
Mindösszesen	91 262	100,0	907 968	100,0

1. A földreformtörvénynek alapvetően az volt a hibája, hogy a földigények kielégítését szűk körre korlátozta és ezen belül igyekezett a jogosnak elismert jelentkezőket földhöz juttatni. Ha valahol sok volt a jelentkező és kevesebb a nagybirtok, vagy az egyáltalán nem volt – pl. Cibakháza, Csépa, Jászdózsa, Jászfelsőszentgyörgy, Jászkóhalma, Kuncsorba, Kunhegyes, Kunmadaras, Szelevény, Tiszaszentimre községek és Karcag, Kisújszállás és Túrkeve városok esetében –, ott igen hamar befejezték a földbirtok-politikai intézkedéseket vagy hozzányúltak a középbirtokhoz, sőt a kisbirtokhoz is. Viszont a nagybirtokban gazdag területeken a kelletnél sokkal több nagybirtok maradt meg az igények kielégítése után is. Például a besenyszögi Kohner-birtok, Tiszakürtön a Bolza-birtok, Dévaványán a Herczog-birtok, a törökszentmiklósi Baghy-, Szapáry-, Léderer-, Harkányi-birtokok, Mezőtúron Harkányi Anna birtoka, Szolnokon Nemes Albert gróf birtoka.

A fentieket támasztja alá a vármegyei gazdasági felügyelő jelentése is 1924. május 15-ei keltezéssel, hogy „... az 1920. évi XXXVI. t. sz. alapján a megváltási eljárás lefolytatását 50 községben engedte meg az Országos Földbirtokrendező Bíróság, míg három községben a törvény értelmében megváltható birtok nem lévén, az eljárás nem volt megengedhető...”¹⁵

2. A vármegye 1895. és 1935. évi birtokviszonyai azt mutatják, hogy a földreform bevallott célját – az egészséges birtokmegosztás megteremtését – nem tudta elérni. Ezt nemcsak a nagybirtokok igénybevétele mértéke, hanem a juttatás módja is bizonyítja, annak ellenére, hogy a megyében legalább telepítés történt. Ez talán sehol ilyen mértékben nem valósult meg az országban, hiszen öt községnek – Ecsefalva,¹⁶ Kengyel, Rákócziújfalú, Szandaszőlős és Tiszatenyő – megalapítását az OFB kezdeményezte.

A megyében továbbra is a törpe- és óriásbirtok jelentette a két pólust, az egyik nagy számával, a másik óriási területi arányaival tűnt ki. Talán az egyetlen helyes megoldása lett volna a földreformnak az, ha az apró birtokokat kiegészíti az önálló, rentábilis kisbirtokok színvonalára.¹⁷ Azonban nem ez történt. A földreform lefaragott néhány ezer holdat az egyik szélső kategóriából, hogy azzal még jobban megduzzassza a másik szélső kategóriát a

¹⁵OL K-184. 8179 csomó 69 168/1924.

¹⁶Madai Pál: Békés megye városainak és községeinek története. Megyei Tanács. Békéscsaba, 1960. 151. old.

¹⁷Sebess Dénes: Magyar agrárrevolúciók. Bp. 1932.; Scherer Pál: A nagybirtok. Bp., 1939.

megyében. Az OFB még a törvény adta lehetőségével sem élt a megyében. Az alaptörvény átlagosan három holdban állapította meg a juttatás maximumát, ennél azonban a valóságban kisebb területeket osztottak ki, hiszen a megyei átlag 2 kat. hold 787 □-öl lett. Szinte példátlan a külföldi összehasonlításban a nagybirtok ilyen ésszerűtlen szétdarabolása.¹⁸ Mindezt azért, hogy úgymond „megfertőzze a magántulajdonnal” a nincstelen parasztot, hogy ezzel leválassa a munkásosztály oldaláról. Mindezt azért, hogy minél több embernek legyen magántulajdona, de a nagybirtok se csonkuljon meg túlságosan. A megyében 18 686 föld nélküli mezőgazdasági munkás – a megye összlakosságának 4,83%-a – kapott 46 582 kh-at, amely a megye összes földterületének 5,13%-a.

3. A levéltári kutatások során tűnt fel, hogy a megtalált OFB-ügyiratokban és a képviselő-testületi közgyűlések jegyzőkönyveiben szereplő adatok igen nagy mértékben eltérnek az 1935. évi mezőgazdasági statisztika községsoros kimutatásában szereplő adatoktól.¹⁹ De eltérést mutatnak ezen adatok az OMGE által közölt számoktól²⁰ és a kormány jelentéseiben szereplő összesített adatoktól is.²¹

Végül is ez utóbbiak vezettek rá az általunk vélt helyes megoldásra. A kormányjelentés földreformmal kapcsolatos adatait táblázatba foglaltuk és megkíséreltük elemzését. Arra jöttünk rá, hogy a kiosztott föld mennyisége 1935-ig nő, ekkor van a tetőpontja. A következő évben már csaknem 70 ezer holddal csökken. Ugyanez tapasztalható a házhelyek és a kishaszonbérletek esetében is. A házhelyek és kishaszonbérletek tetőpontja 1929-ben, a törpe- és kisbirtoké 1932-ben, a közös legelőké 1933-ban volt. Ezen időpontok után mindenütt csökkenés tapasztalható.

A magunk részéről hitelesnek tekintjük a már a kortársak részéről megnyilvánuló megjegyzéseket, amelyek utalnak a fenti tényre és megnevezik e folyamat irányát is. Ugyanis a reformföldesek egy része valamilyen okból kénytelen volt megválni földjétől. Az így felszabadult területek részben új kezekbe mentek át, részben visszakerültek a volt birtokos tulajdonába, annak ellenére, hogy a törvény ezt kifejezetten megtiltotta.²²

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye esetében lehetetlen végigkísérni a folyamatot. Más megyék gazdasági felügyelői ugyanis minden évben jelentették a földreform állását a december 31-ei állapotnak megfelelően, de a Szolnok megyei jelentésekben nincs adat. Ettől függetlenül a juttatott földek itt is kerültek vissza a volt tulajdonosokhoz. Például Tiszakürtön nem voltak hajlandók 100 kat. holdat átvenni.²³ Vagy „... nagyobb arányú parcella elhagyások ... csupán a dévaványai kiosztásban történtek, ... ezen parcellákat átvenni senki sem hajlandó...”^{24/a}

Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ez országos jelenségként értékelhető.

A fentiek alapján az 1935. évi mezőgazdasági statisztikának a földreform eredményeit közlő négy oszlopát csak a felvétel időpontjában rögzített állapotot tükröző képek foghatjuk fel és nem az egész földreform összesített eredményének. A teljes földmozgás csak az általunk jelzett levéltári anyag tanulmányozása során ábrázolható folyamatában.^{24/b}

4. A Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei gazdasági felügyelő már az 1923. évről szóló jelentésében ír arról, hogy a juttatott területek gazdálkodását állandóan figyelemmel kísérte és a reformföldeseket szakszerű felvilágosításaival és útmutatások adásával lehetőleg támogatta.²⁵ „... Az egyes községekben földhöz juttatott kis existenciák gazdálkodását a

¹⁸Dolmányos István: A kelet-európai földreformok néhány problémája 1917–1939. Agrártörténeti Szemle, 1962–1965. és 1983.

¹⁹Mezőgazdasági Statisztika, 1935. 99. kötet 169. és 173. old.

²⁰A földreform eredményei. Szemle a földreform útján kiosztott területeken. Szerk.: Buday Barna, Bp., 1930.

²¹Magyar királyi kormány évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv 1923–1925-től 1939-ig.

²²Zentay Dezső: Beszélő számok. Bp., 1935.

²³Szolnok Megyei Levéltár Tiszakürt jkv. 31/1925. kgy. szám és OL K–184 8719. csomó 71 932/1929.

^{24/a}OL K–184 8720. csomó 56 577/1930. gazdasági felügyelői jelentések. A Szolnok megyei Gazdasági felügyelő jelentése 1929. évről.

^{24/b}L. részletesebben Tolnay Gábor: A Nagyatádi-féle földreform és az 1935. évi mezőgazdasági statisztika = STATISZTIKAI SZEMLE 1990. 68. évf. 7. szám 597–602. p.

²⁵OL K–184 8719. számú csomó 69 168/1924. Gazdasági felügyelői jelentések, Szolnok megye.

felügyelőség állandóan éber figyelemmel kísérte, azokat útbaigazításokkal látta el és sok esetben közbenjárásával a nagyobb birtokok segítségét kérve őket fogatos és géperő kedvezményes bér melletti rendelkezésükre bocsájtásával is segítette.²⁶ „... A földhözjuttattak a legtöbb helyen földjeiket erejükhöz képest megfelelően és idejében megművelték, vannak azonban egyes vidékek – különösen ahol a juttatás nagyobb arányú volt –, ahol a földek elhanyagolt művelése volt tapasztalható, s így a terméshozam is e helyeken a többiekével szemben 20–50%-kal alacsonyabb volt. A földhöz juttattak a legtöbb helyen anyagi erő híján vannak, s ezért a juttatott területek kívánatos és rendszeres jó megművelése csak anyagi helyzetük erősödése után várható...²⁷ „... A földhözjuttatottak csekély kivételtől eltekintve földjeiket megművelik, vagy megműveltetik, azonban a művelés minősége még mindig sok kívánnivalót hagy hátra. A juttatottak nem rendelkeznek megfelelő fogatos erővel és eszközzel, s így rá vannak utalva kisbirtokos társaik segítségére, akik csak saját földjeik megművelésének elvégzése után, s így legtöbbször későn – engedhetik át igaerejüket. Teljesen hanyag megművelés is előfordul, ezek azonban a gazdasági felügyelőség által figyelmeztetve lettek, hogy amennyiben földjeiket a jövőben is ily hanyagul művelik, és elgyomosítani hagyják, úgy az tőlük el fog vétetni...²⁸

Mindezekkel az idézetekkel a földbirtokreform egyik legsúlyosabb hiányosságára kívántuk a figyelmet felhívni, nevezetesen arra, hogy mind a törvényhozás, mind a földművelésügyi kormányzat teljesen elhanyagolta a földhözjuttatottak gondozását.²⁹ A kormányzat érdeklődése a kérdésnek tisztán a mechanikus megoldására szorítkozott és majdnem teljesen figyelmen kívül hagyta azokat a fontos érdekeket, amelyek a reformföldesek boldogulásához és a termelés védelméhez fűződtek. Azoknak, akik a kisbirtokok kiegészítésére kaptak földet, még elfogadható volt a munkájuk. Gazdálkodásuk megütötte a helybeli kisüzemek átlagos színvonalát. De ezek voltak kevesebben. A többség a teljesen nincstelenekből állt, mert a földreform – szociális okokból – elsősorban a földnélkülieket igyekezett kielégíteni. Ezek gazdálkodása általában a legszerényebb várakozásoknak sem felelt meg. A termelés ésszerűtlen volt. Sok helyen kalászos után kalászoszt vetettek éveken át, és az már jó volt, ahol a „vetésforgó” a búza és kukorica váltakozásából állt. A terméseredmény is ennek megfelelően és általában mélyen alatta maradt a helybeli kisüzemek eredményeinek.³⁰ Ezek a földek sivár, kiégett földekké váltak, amelyek – különösen a tiszai alsó járás területén – tíz évig sem kaptak szerves trágyát és tisztességes megművelést, hozamuk pedig ennek megfelelően egyre csökkent.³¹

A bajok okát a következőkben látjuk:

a) *A földműves nem egyenlő a földmunkással*, a reform során pedig döntően az utóbbiak kaptak földet. Ezek nem rendelkeztek a helyes gazdálkodáshoz szükséges szaktudással. A földreform során teljesen megelégedtek arról, hogy az ésszerű gazdálkodás elemi ismereteit valamilyen formában eljuttassák hozzájuk. Legalább gondoskodni kellett volna arról, hogy megfelelő tanácsadást kapjanak. Nem ellenőrizni kellett volna a földszerzők gazdálkodását, hanem segíteni, irányítani, hasznos gyakorlati tanácsokkal ellátni őket. Ezt pedig alig lehetett elvárni a gazdasági felügyelőktől, akik gyakran két-három járásra terjedő körzetüket évente bejárni sem tudták, nemhogy az ezeryi juttatottal közvetlen érintkezést tarthattak volna fenn. A törvénynek ide vonatkozó rendelkezése inkább lelkiismeret-megnyugtató tény volt, mint a gyakorlati életre alkalmas ösztönzés.

b) *A földhözjuttatottak döntő többsége egészen vagyontalan, szegény ember volt, akik a föld megműveléséhez szükséges felszereléssel sem rendelkeztek, és ezeket – anyagi erő híján – beszerezni sem tudták. A gyalogos és kézi munkát maguk végezték, a gépi és fogatos munkaerőt azonban a szomszédokból kellett kölcsönözniük. Pontosan úgy, ahogy azt a gazdasági felügyelő leírta. Nagyon keserves és egyáltalán nem előnyös állapot volt ez a kényszerhelyzetben lévő újbirtokosoknak, akik sokat panaszkodtak a túlzott bérszántási díjak és általában a kényszerhelyzetük uzsoraízü kihasználása miatt.*³²

²⁶OL K–184 8719. sz. csomó 80 841/1925. Gazdasági felügyelői jelentések, Szolnok megye.

²⁷OL K–184 8719. sz. csomó 19 849/1926. Gazdasági felügyelői jelentések, Szolnok megye.

²⁸OL K–184 8720. sz. csomó 56 577/1930. Gazdasági felügyelői jelentések, Szolnok megye.

²⁹Utal erre A földművelésügyi szakigazgatás története 1867–1948. Szerk.: Pataky Ernő. Mezőgazdasági Kiadó, 1970. című mű is.

³⁰Szabó Miklós: Magyar mezőgazdák szövetsége 1891–1941. Pátria, Bp., 1942.

³¹Fellner Frigyes: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme. Bp., 1930.

³²Kiss Dezső: Parasztsors–parasztgond 1919–1944. Bp. 1960.

A sok jogos panasz, melyeket a gazdasági felügyelők közvetítésével tudott meg a kormány, azt eredményezte végül, hogy az 1926-ban felvett népszövetségi kölcsönből hasznos beruházások céljára szánt hitelek terhére egymillió koronát engedélyezett a bérszántási és gépfelszerelési akció indítására.³³ Ennek a különben ésszerű akciónak az elvetélt lebonyolítását láthattuk Jánoshida esetében, és ugyanezt hiúsította meg Rákóczi Zsuzsanna „hat bérszántója” is.³⁴

c) *A legnagyobb bajt* azonban nem a holt felszerelés, hanem az állattartás hiánya okozta. Az OMGE 1930-ban egy reprezentatív felmérést készítve 250, eredetileg föld nélküli juttatottat megkérdezve megállapította, hogy közülük 19 tartott egy tehenet, 11 tartott két tehenet, 7 tartott egy lovat, 13 tartott két lovat, 15 tartott sertést és 34 tartott egyéb jószágot. Ebben a csoportban az újbirtokosok majdnem kétharmad részének egyáltalán nem volt haszonállata és ennek következtében trágyatermelése sem lehetett.³⁵

Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében ennyire nem volt nagy a baj, hiszen a birtokstatisztikák tanúsága szerint éppen a 0–5 kh-os birtokkategória állattartása több mint 40%-kal növekedett a negyven év alatt.

d) A földreform során kiosztott parcellák rendszeres megművelésének további akadályá volt a nagy távolság, amely különösen megyénkben volt jellemző. Mondjuk ezt annak ellenére, hogy a megye területén öt falu telepítése is történt. Azonban ha figyelembe vesszük, hogy sok esetben egyenesen hozzáférhetetlen területeket jelöltek ki a juttatottak részére, mert az uradalmi utak használatát rendszerint nem engedélyezték, mint látható Dévaványa esetében is. Mindezt az OMGE már említett felmérése is alátámasztja, mikor elmondja, hogy némely vidéken a kiosztott földek 20–25%-a került vissza volt tulajdonosaik kezére, mert a kisemberek között nem akadt újabb jelentkező.³⁶

Mindezek mellett szembe kell néznünk azzal a körülménnyel is, hogy a termelés szempontjából sem sikerülhetett a földreform, mert az 1–2 kh körüli parcellák, a többnyire nagyon külterjes gazdasági viszonyok között akkor sem nyújtottak volna lehetőséget racionális gazdálkodásra, ha ennek egyéb feltételei meglettek volna. Valahogy olyan érzése támad az embernek, hogy a kormány nem tett egyebet, mint a népes családoknak lehetőséget adott arra, hogy az évi kenyérgabonát megtermeljék. Sajnos, sok reformföldes ennek is tekintette a juttatást, ami szerintünk is az ellátatlanoknak az ellátottak sorába való emelését jelentette.³⁷

5. A földreform legsebezhetőbb pontja a pénzügyi megoldás volt. Ez egy felemás és hosszú vita lezárása utáni megoldás alapján végül is a teljes kártalanítás elvének fenntartása mellett megengedte, hogy a megváltási árát később – legtöbbször 10 év múlva – állapítsák meg. Ugyanakkor fenntartotta a birtokos és a földhözjuttatott közötti esetleges szabad megegyezés lehetőségét is (esetleg a megváltási ár bírói megállapítását is).

A végsőnek tűnő szabályozás az 1928. évi XLI. törvénycikk³⁸ és az 1300/1929. M. E. számú rendelettel történt. Ezt a pénzügyi viszonyok javulása tette lehetővé. A birtokosokat megillető kártalanítást a törvény külön erre a célra alkotott pénztévezetke: A Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezetre – népszerű rövidítéssel: a LEBOSZ-ra bízta. A törvény úgy intézkedett, hogy a reformföldesek ennek az intézetnek kötelesek tartozásukat leróni.

A LEBOSZ tőkéje egymillió pengő volt, amelyet négy egyenlő részben az ún. alturista intézetek, mint a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete, a Magyar Földhitelintézet (e három később egyesült) és az Országos Központi Hitelszövetkezet jegyezték. Az egész pénzügyi tranzakció lebonyolítására az állam 36 millió dollár (205 millió pengő) kölcsönt vett fel 5,5% kamat mellett 50 évi törlesztésre egy svéd gyufatársulattól – Svenska Tändsticks Aktiebolaget – a magyar gyufagyár-

³³Berend T. Iván–Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Bp., 1973.

³⁴SzML Rákóczi Zsuzsanna közl. ir. 1021/1928. szám

³⁵Asztalos István: Az állattenyésztés területi megoszlása Magyarországon. Bp., 1968. Éber Jenő: A magyar állattenyésztés fejlődése. Bp., 1961.

³⁶Horti József: A jelenlegi mezőgazdasági válság magyar nézőpontból 1920-tól napjainkig. Bp., 1931.

³⁷Féja Géza: Viharsarok. Magvető, Bp., 1957.

³⁸Az 1928. évi törvények gyűjteménye. Bp., 1929. 963–985. old.

tás monopóliumának 50 évre való átengedése, valamint a vagyonváltságföldek lekötése és az előbb említett négy pénzügyi intézet egyetemleges jótállása ellenében.

A megváltott ingatlanok árát 1928 végéig az OFB külön eljárások után ítéletileg állapította meg. Minthogy azonban ilyen eljárás mellett az ármegállapítás még évekig elhúzódhatott volna, az 1928. évi törvény a még hátralévő községekre az ármegállapítást egységes alpra, nevezetesen a földkataszteri tiszta jövedelem alapjára helyezte akként, hogy a kat. tiszta jövedelem minden koronája után a birtokost 60 pengő kártalanítás illeti meg a megváltott mezőgazdasági ingatlanok után. Ennek az összegét azonban már nem az OFB állapította meg, hanem a községi elöljáróságok számították ki az illetékes pénzügyi hatóságok felülvizsgálata mellett. Amennyiben a földhözjutottak által a törlesztés helyett ideiglenesen fizetendő haszonbért már jogerősen megállapították, a megváltási árát még nem, ez esetben a megváltási ár az évi haszonbér hússzorosa lett.

A földhözjuttatottak fizetési kötelezettségét a törvény az egész vonalon egyöntetűen szabályozta oly módon, hogy a megváltási árát 52 év alatt egyenlő részletekben kötelesek megfizetni. Az évi törlesztőrészlet a megváltási ár 5%-a, amelyhez kezelési költség címén még legfeljebb 0,4% számítható.

Az állam ezúttal komoly lépést tett a földreform pénzügyi kérdéseinek rendezése felé azzal, hogy a megállapított követeléseket és tartozásokat, továbbá tekintélyes anyagi eszközök felhasználásával megindította a likvidáció munkáját is. Túlzás volna azonban pénzügyi megoldásról beszélni. Voltaképpen ez a pénzügyi rendezés nagyon egyoldalú – de még ezen az egyik oldalon sem befejezett – művelet volt. Annyi történt, hogy az állam a svéd gyufakölcsönből kielégítette a megváltást szenvedett földbirtokosokat, követeléseiknek kb. kétharmada erejéig. A másik oldalon, vagyis a juttatottak számára való *tartozások megállapításánál* azonban *nem jutott tovább*. Ez igen nagy hiba volt. Mert a földreform pénzügyi megoldása nem merülhet ki a megváltást szenvedők kártalanításával. A helyes eljárás az lett volna, hogy a gyufakölcsönből a földhözjuttatottak is kaphattak volna bizonyos támogatást. Ez nemcsak az ő magánérdekük lett volna, hanem egyben közérdek is, és minden bizonnyal sokkal kevesebb károsodás érte volna a közigazdaságot és a szociális béke is többet nyert volna vele, ha ez megtörténik. Mindezt még antiszociális adópolitikával is tetézte az állam.³⁹

Közben a 600/1945. M. E. számú rendelet alapján agrárforradalom kezdődött és 1946. január 8-án a magyar miniszterelnök a 12 433/1945. M. E. számú rendeletével a földbirtokrendezés során földhöz- és házhelyhez juttatottak tartozásainak rendezéséről szóló 2000/1937. M. E. számú rendeletet módosította és kiegészítette annyiban, hogy a fenti rendelet 13. §-át felfüggesztette és a megváltási ár törlesztését átmenetileg nem engedélyezte.⁴⁰

Fél évvel később – 1946. július 12-én – újabb rendelettel – „a 7890/1946. M. E. számú rendelet az 1920: XXXVI. törvénycikk és az ezt módosító és kiegészítő rendelkezések alapján lefolytatott földbirtokrendezés során megváltott földekből és a vagyonváltságföldekből földhöz- és házhelyhez juttatottak fizetési kötelezettségeinek újbóli szabályozása tárgyában⁴¹ – újból elrendelte a Nagyatádi-féle földreform során kapott földek után a részletek törlesztését. Erről a LEBOSZ egy újfajta nyilvántartást vezetett, amelyben az utolsó bejegyzést 1952-ből találtuk, amikor valaki még törlesztést fizetett be – ad maioren Dei gloriam.

Nem tudunk szarkasztikus megjegyzés nélkül tekinteni e rendeletre, holott az államnak volt igaza, amikor a külföldi kölcsönök visszafizetését megkísérelte és a reformföldekre eső hányadot be is akarta hajtani. De teljesen nem volt igaza, mert ennek a kölcsönnek a döntő hányadát a földbirtokosok kapták. Amikor végrehajtotta 1945-ben a kártalanítás nélküli agrárforradalmat, a 36 millió dollár fedezetének a birtokába is kerülve lehetett volna annyira „gavallér” – már politikai megfontolásból is –, hogy tartozásukat ad acta teszi és nem keseríti tovább a reformföldek amúgy sem valami rózsás életét. A tiszasülyi MKP-titkár reklamált is faluja nevében, hogy ők már kifizették a tartozást. A LEBOSZ azt válaszolta, hogy ez igaz, de azóta újabb emelés történt, amit még a község nem fizetett ki.⁴² A rendelet szerint a tartozást „... az 1945. évi számított tíz évi egyenlő részletekben fizetheti meg...” Ez pedig

³⁹Kerek Mihály: A magyar földkérdés. MEFHOSZ Kiadó, 1939.

⁴⁰Magyar Közlöny, 1946. 6. sz.

⁴¹Magyar Közlöny, 1946. 155. szám, valamint a szöveg helyesbitése a 156. számban.

⁴²OL Z-1477 Gazdasági Levéltár. LEBOSZ-kimutatások. Tiszasüly község anyaga.

1955-ben járt volna le. De az utolsó három részlet fizetését a mezőgazdaság szocialista átszervezése ad acta tette. Az 1928. évi XLI. t. c. alapján a tartozás csak 1980-ban telt volna ki.⁴³

*

„... A földreform nem sikerült: – írja Buday Barna, az OMGE főszerkesztő-igazgatója – de hiszen könnyű volt neki nem sikerülni. Azért ne csüggedjenek a kisgazdaságról álmódosók: az időknek az a mohája, amely sziklákat reszsz, földhasogató birtokpolitikát is csinál. Kétségbevonhatatlan a fejleményeknek az az irányzata, hogy végén a kisüzem eszi meg a nagyot, a kisember fog győzni, lassú, de biztos és elkerülhetetlen térfoglalásával. Győzni fog, megversenyezhetetlen szorgalma és igénytelensége révén... A jövő a kisemberé.”⁴⁴

Dr. Tolnay Gábor

A tapolcai Szentkút

A Tapolcai-medence északi felén elterülő mészköves-karsztos hátságnak a rétegeiből, a Vendék-hegy délkeleti lábánál tört elő egy bővizű karsztforrás, melyet ősidők óta Szentkútnak neveztek. A Szentkút forrásvíze, mely folyása közben még több kisebb forrás vizét is felfogja, Zalahaláp határában egy kisebb malmot is hajtott, majd felduzzasztva egy halastavat is táplált. Ezt az erecskét a Dunántúlon közismert *séd* szavunkkal itt Szentkúti sédnek (vagy érnek) hívták. Tapolcát északnyugatról megkerülve belefolyt a Tapolca-patakba, s vele a Balatonba.

A Szentkút vize fontos volt a környéken dolgozó földműveseknek, szőlősgazdáknak. Elnevezése, a hozzá fűződő szakrális és profán szokások, valamint a föléje emelt díszes épület is mutatja, hogy sokkal több volt, mint egyszerű víznyerő hely. Adta is a kitűnő vizet mindaddig, amíg a bauxitbányászat érdekében el nem kezdődött az ún. aktív vízszintsüllyesztés. Ennek következtében a Szentkút forrása – miután az elég magas szinten eredt – kiapadt. Elköltöztek a mellébe lévő erdészházból azok, akiknek hagyományos kötelességük és érdekük volt a forrás és az épület gondozása. A magára hagyott épület évről évre romlott,

⁴³Az 1928. évi törvények gyűjteménye. Bp., 1929. 963–985. old.

⁴⁴*Szakács Kálmán: A kommunista párt agrárpolitikája 1920–1930.* Kossuth Kiadó, Bp., 1961. 170–171. old.